

SØOFFICERENS FORSØG TIL EN DANSK SØORDBOG

Af
ANDERS MONRAD MØLLER

Forfatteren, der i sin disputats behandler 1700 årenes danske skibsfart og skibstypernes udvikling, har efter et større detektivarbejde fundet forfatter og forhistorie til tre betydningsfulde manuskripter fra slutningen af 1700 årene i Handels- og Søfartsmuseets bibliotek.

På Handels- og Søfartsmuseet findes tre maritimhistorisk yderst interessante bind uden forfatterangivelse. Hvorfra de oprindeligt er kommet, vides ikke. Alt, hvad man umiddelbart kan slutte, er, at de er tilgået museet for mere end 50 år siden på et tidspunkt, da en egentlig registrering af samlingerne endnu ikke var sat i værk. Heller ikke en gennemgang af korrespondancesager i museets arkiv har givet noget resultat. Man må i al almindelighed affinde sig med, at oprindelsen til mange af Handels- og Søfartsmuseets tidligt erhvervede ting ikke i dag lader sig efterspore. Problemer af denne art er kendt fra andre museer af en vis alder, men ærgerligt er det, idet en viden om, hvorfra og ad hvilken vej de tre bind i sin tid kom, muligvis kunne have givet en ledetråd til op-havsmandens identitet.

Indholdet af disse bind er nemlig spændende. Det drejer sig for det første om to tynde bind, som udgør henholdsvis en fransk-dansk og en dansk-fransk maritim ordbog med løseligt anslået 3500 opslagsord. Sidstnævnte er endvidere forsynet med 24 helsides plancher eller »plader« med illustrationer, der viser alt fra knob og stik til fartøjstyper, med instruktive tegninger af skibsbygning og rigning, skematiske fremstillinger af manøvrer m.v. - det hele gennemtegnet i 300 nummererede »figurer«. Titlerne er »Ord Bog Paa de til Søes brugelige Ord og Talemaader i det Frandske og Dandske Sprog«, respektive ».... det Danske og Frandske Sprog«.

Det tredie noget tykkere bind er skrevet med samme hånd og inde-

holder et formeligt leksikon med tilsvarende ca. 3500 danske opslagsord med forklarende tekst, en kort oversættelse til såvel fransk som engelsk og stort set det samme illustrationsmateriale, ligeledes fordelt på 24 plancher. Her er titlen: »Forsøg til en Dansk Søe Ord-Bog med Beskrivelse paa hver Ord og deres Benævning i det Franske og Engelske Sprog«, og i alt fald for dette tredie binds vedkommende er med rette gjort gældende, at man her står over for det ældste kendte værk i sin art i dette land, en uvurderlig kilde til dansk maritim historie¹. - Dobbelt gerne vil man da kende skriftets forfatter.

Et udgangspunkt for sin søgen kan man finde ved en sammenligning mellem de tre bind. Bag i det ene af de to tynde er et supplement, en ekstra række ord, som tydeligt udgør en senere tilføjelse. Sammenholder man med det tykkere bind, »Søordbogen«, viser det sig imidlertid, at alle disse tilføjelser dér er inkluderet fra begyndelsen. Kort sagt, at »Søordbogen« er skrevet sidst. Forfatteren har arbejdet videre med sine ordlister og har frembragt noget, der mere har karakter af maritimt leksikon. Herunder gjorde han sig endda den umage at tegne samtlige 24 plancher igennem endnu en gang omend med visse ændringer. På en af figurerne optræder et monogram - C7 - så affattelsestiden kan antages at ligge efter 1766, men før 1808.

Når udgangspunktet er to ordlister med danske og franske maritime benævnelser og betegnelser, må det være nærliggende at søge en forfatter med tilknytning til Frankrig. Bøgernes emneområde taget i betragtning vil det være oplagt at forestille sig, at ophavsmanden skal findes blandt datidens danske søofficerer, den personkreds, der havde det 18. århundredes højeste maritime uddannelsesniveau. Kort sagt, hvem af disse var i Frankrig?

Under den amerikanske uafhængighedskrig sendtes i 1778 på een gang ikke mindre end ni mand afsted til Frankrig, og for at opretholde en passende neutral balance i forhold til modstanderen, England, kom også et antal volontører hertil². Det foregik tilsyneladende efter ansøgning med både permission og løntillæg, for at de pågældende yngre officerer kunne »habiliter« sig i deres métier, men helt og aldeles frivilligt var det ikke nødvendigvis, idet det om en tidligere udsendelse hed, at de dengang var »beordret« i fransk tjeneste. At udstationeringen af søofficerer hos begge de stridende parter kunne have den utilsigtede følge, at de danske gensidigt decimerede hinanden, var ikke noget, der blev berørt, hvor forbløffende denne risiko end kan forekomme for en moderne betragtning. I samtiden lagdes kun vægt på det uddannelsesmæssige. De udsendte var ikke blot observatører, de skulle deltage aktivt, men blandt deres forpligtelser var også at rapportere. Der var således i tilgift et ef-

Georg Albrecht Koefoed malet af C.A. Lorentzen i år 1800 inden den travle periode som dansk eskadrechef i Middelhavet. Maleri i Øster Marie kirke. Kunstakademiets Billedsamling.

The prominent Danish naval officer G.A. Koefoed, 1753-1808, served as a young man first in the English then in the French navy during the American War of Independence. The highlights in his later career were the post as commander of a Danish squadron in the Mediterranean during the unquiet years 1800-1803 and his last assignment as governor of the island of Bornholm, where he died. Koefoed's handwriting is known from innumerable reports forwarded to the Danish Admiralty and can be recognized in this earliest Danish Maritime dictionary.

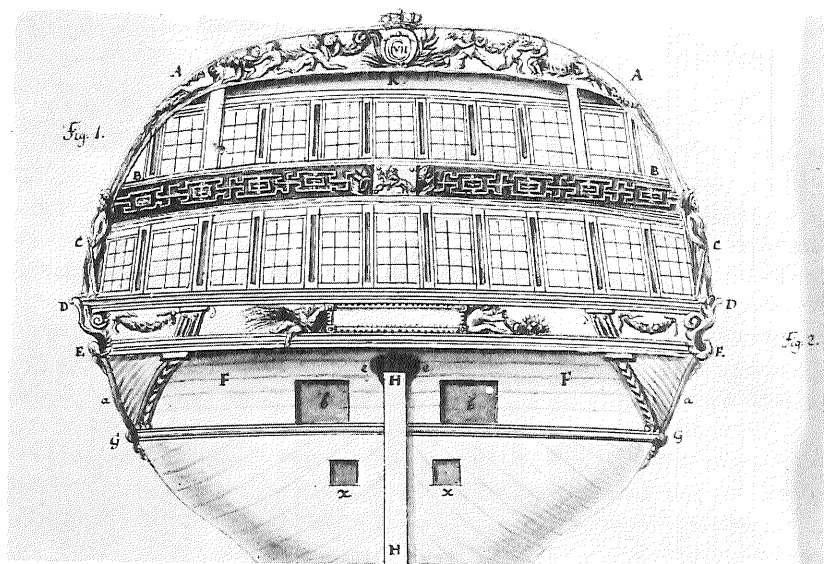
terretningsmæssigt aspekt.

Dette betød, at en række danske søofficerer i årene efter 1778 var i fransk tjeneste og hyppigt skrev hjem. Deres rapporter er bevaret og kan studeres, og resultatet er da i al korthed, at man i en række hjemsendte skrivelser genfinder den samme karakteristiske håndskrift, som kendes fra de tre bind på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. Disse er derfor skrevet af Georg Albrecht Koefoed, født 1753, død 1808.

G.A. Koefoed har ikke fået opkaldt noget panserskib eller nogen torpedobåd efter sig, men hørte ikke desto mindre så absolut til sin generations mere fremtrædende danske søofficerer. Han havde en overordentlig nydelig karriere, som blot ikke bragte ham i rampelyset på nationalt afgørende tidspunkter! Kadet fra 1765 og sekondløjtnant fem år senere. Med ved Algier i 1770-72, siden i årene 1775-76 i engelsk tjeneste i Vestindien ved udbruddet af den amerikanske uafhængighedskrig, hvorfra han vendte hjem på fregatten »Lynx« og returnerede til Danmark, idet han ikke mente med større fordel at kunne fortsætte som volontør på britiske skibe³. Herefter blev han premierløjtnant og kom to år senere atter i fremmed tjeneste, denne gang øjensynligt under mere tilfredsstillende betingelser. G.A. Koefoed og hans kammerater var ganske vist ikke helt fornøjede ved ankomsten til Frankrig i 1778, idet de ikke fik overført anciennitet og rang, men senere synes det at have jævnet sig, efter at de var blevet indplaceret i den franske flåde⁴.

Koefoed kom atter til Vestindien og gjorde tjeneste på orlogsskibene »L'Eveillé« og »Diadème«, forfremmedes til »lieutenant de Vaisseau«, fortsatte som tredieofficer på orlogsskibet »Citoyen«, blev senere næstkommanderende på samme, men måtte efter godt fire år i Vestindien tage tilbage til Europa på grund af sygdom. Efter at være blevet restitueret sluttede han af på »Indien« og »Dictateur« i Kanalen og ved Cadiz indtil fredsslutningen i 1783. Han var da nået så langt, det var muligt i fransk tjeneste, idet han allerede i 1781 meddelte, at han som næstkommanderende ikke kunne avancere mere, eftersom fremmede officerer - forståeligt nok - ikke måtte føre kommando, så hvis chefen faldt, måtte han overlade posten til en yngre franskmand, hvilket i øvrigt ville »blive mig meget hårdt«. Så for hans skyld måtte man allerede i 1781 slutte fred, når det behagede⁵.

Premierløjtnanten, som i mellemtiden hjemmefra var bleven forfremmet til kaptajn/løjtnant, har heller ikke kunnet klage, hverken over mangel på oplevelser eller muligheder for at gøre erfaringer. I Vestindien var han i bataille flere gange, og stednavne som Chesapeake og Brimstone Hill og berømtheder som franskmændene D'Estaing, De la Motte-Pisquet, Comte de Grasse og briterne Hood og Howe dukker op i rap-

Den originale ornamentstegning til orlogsskibet »Ditmarsken« var fra 1782. Koefoeds tegning af dette agterspejl kan derfor tidligst være fra tiden derefter.

The ornamental design for the Danish ship of the line »Ditmarsken« received royal approbation in 1782. Koefoed's sketch of the same stern in plate 1 in the dictionary can not therefore be earlier than 1782, which supports the likely dating of the dictionary to the 1780s.

porterne og i det uddrag af sine journaler, som Koefoed kunne sende hjem. Denne private journalføring er spændende, idet den skete på dansk og således ikke foregik under de overordnede opsigt. Kritiske bemærkninger om admiral de Grasse forekommer da også, og disse uafhængige vidnesbyrd fra Koefoed og andre danske søofficerer er næppe uden international søkrigshistorisk interesse.

Vel hjemkommen omend fysisk noget svækket blev Georg Albrecht Koefoed generaladjutant hos kongen, han førte fregatten »Triton« i 1793, blev medlem af Konstruktionskommissionen, og hans vestindiske erfaringer udnyttedes, da han i 1795-97 som orlogskaptajn og chef for fregatten »Freja« sendtes over for at blive indviklet i stridigheder med kapere og engelske kolleger, hvad han imidlertid skilte sig fra med stor anerkendelse til følge. I årene 1800 til 1803 var Koefoed eskadrechef i Middelhavet med tilhørende diplomatiske opgaver omkring fredsslutning med Tunis og Tripolis og varetagelse af monarkiets skibsfartsinter-

esser. Året efter blev han kommandør og i slutningen af 1807 udnævntes han efter en sygdomsperiode til guvernør over Bornholm, hvor han døde i 1808.

Georg Albrecht Koefoed kunne ikke alene påberåbe sig aktiv deltagelse i fremmed tjeneste, men løste senere i sin karriere opgaver, der stillede større krav end blot erfaring i søkrig som sådan. Karakteristikken af Koefoed som »en af de dygtigste søofficerer« omkring 1800 forekommer rimelig⁷. Hertil kan så føjes, at han er den hidtil ukendte ophavsmænd til det første danske maritime leksikon. Spørgsmålet er herefter, hvornår og hvordan han udarbejdede dette.

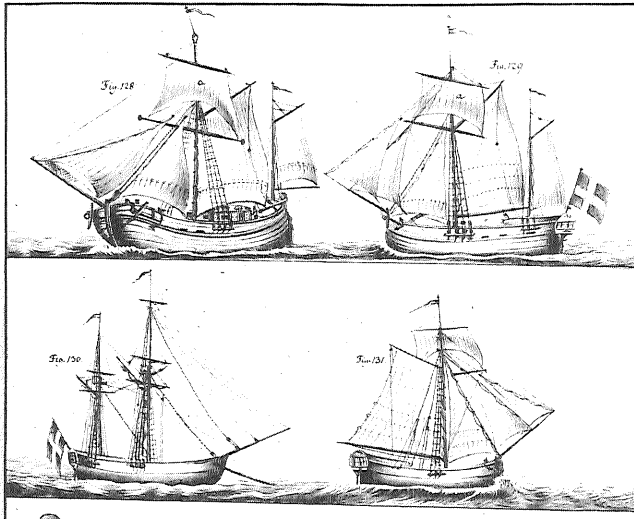
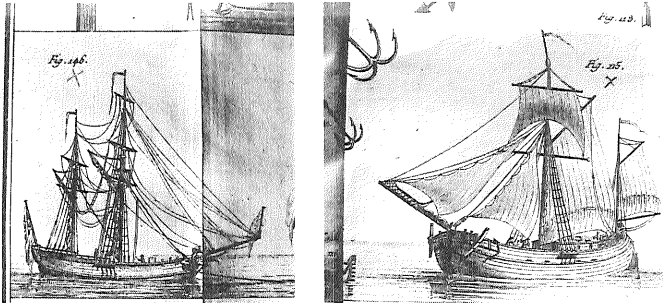
En enkelt forskel mellem »Plade 1« i de to udgaver giver god hjælp til en nøjere datering. En tegning af et agterspejl i den ældre dansk-franske ordliste har et temmelig anonymt præg, mens den tilsvarende i den yngre Søordbog er udstyret med et våbenskjold med en rytter, skjold og sværd, som straks leder tanken hen på det danske rigsvåben og dermed på Ditmarsken. Der viser sig da også at være tale om en nøjagtig gengivelse af ornamenttegningen til orlogsskibet »Ditmarsken«, som fik kongelig approbation i oktober 1782⁸.

Heraf følger, at den første planche i Søordbogen tidligst kan være tegnet efter hjemkomsten fra fransk tjeneste, mens det forekommer rimeligt at antage, at de to ordlister stammer fra tiden inden 1783. Man forestiller sig let den videbegærlige danske søløjtnant i sine frivagter arbejde med franske ord og vendinger, så meget desto mere som han må have haft hårdt brug for sit franske i den daglige tjeneste.

Den yngre Søordbog må derimod være udarbejdet i de første år efter hjemkomsten. En medindbunden seddel, som bærer datoen 24/3 1792, kunne meget vel betegne et færdiggørelsestidspunkt, som dermed lå inden hans næste udkommando.

Men ordbogs- og leksikonforfattere arbejder sjældent uden forbilleder, og slet ikke, når flere sprog er involveret. Det har da også vist sig udbytterigt at gennemgå udenlandske værker af samme art fra denne tid. Mest kendt er vel Falconer's »Universal Dictionary of the Marine«, som kom i flere udgaver fra 1769 og fremefter, og som også havde franske opslagsord, men der kan ikke konstateres nogen forbindelse mellem dette værk og Koefoeds Søordbog⁹. Mere rimeligt vil det da være at søge blandt tidens franske forfattere.

Koefoeds hovedkilde er påviseligt Lescallier's »Vocabulaire des Termes de Marine anglois et françois«, en todelt søordbog på fransk og engelsk med præg af leksikon og udstyret med 31 plancher, udkommet første gang i 1777. Planche for planche genfindes her de samme figurer, det være sig tekniske tegninger eller gengivelser af fartøjer, som her illu-

Foroven galeoth og hukkertgalease som de fremtræder hos Lescailler. I midten de samme som Koefoed kopierede dem. Nederst det selvstændige danske bidrag: de lokale typer jagt og galease. Fot. Dorthe Falcon Møller.

Koefoed's manuscript shows that he used a foreign model, which is documented by these drawings. In 1777 Frenchman Lescailler published »Vocabulaire des Termes de Marine anglois et françois« and the two sketches of a galiot and a hooker-galeass at the top are taken from his work. Koefoed's copies of them are seen in the middle. For good reasons the Frenchman did not know local Danish types, so Koefoed himself had to add a jagt and a galease, shown below. Even the text of the manuscript indicates that the earliest Danish maritime dictionary is based on Lescailler's work.

streret. Der er ingen tvivl. Rundt regnet ni tiendedele af planchematerialet er rene lån, kopier efter Lescailler¹⁰.

En lignende afhængighed kan konstateres for tekstens vedkommende, både når det gælder ordlisternes franske opslagsord og Søordbogens oversættelser til fransk og engelsk. Et eksempel valgt i flæng kan vise dette.

Lescailler har side 38:

Cheville à pointe perdue, A short drove bolt, or a bolt whose end is sunk into the timber, and does not appear outwards.

Koefoed har i Søordbogen side 16 i afsnittet om Bolte:

Spids-Bolter, kaldes de Bolter, der ere spidse i den eene Ende, Chevilles a point perdu, Short drove bolts, or bolts whose end is sunk into the timber.

Forskellene beløber sig til en forkortelse, en manglende accent og en ikke helt vellykket overgang fra ental til flertal. Og således ville kunne bringes eksempler ord for ord, side op og side ned. I hele sit anlæg og udformning fremtræder Koefoeds Søordbog således som en dansk udgave af Lescailler.

Om man skulle føle sig skuffet ved denne »afsløring«, er der så absolut ingen grund til det. Den danske tekst er såvist Koefoeds egen og ikke mindre værdifuld, fordi den bygger på Lescailler. Koefoed var dog fagmand og skulle være yderst kompetent til både oversættelsen og de selvstændige danske uddybende forklaringer. Hertil kommer blandt andet de kommentarer, som af og til er vedføjet angående forskelle i skik og brug mellem den danske, den franske og den engelske flåde.

Endelig har man vel aldrig hørt om en forfatter, som ikke gerne vil forbedre og supplere sine forgængere. Lescailler lå selv i åben polemik med sin engelske kollega Falconer i spørgsmålet om, hvor meget der burde med i en marineordbog. Og Koefoed var på visse punkter selvstændig i forhold til Lescailler. Et eksempel på dette ses i Søordbogen side 86:

Læder Belte, til Patron Taske, Pistoler og Sabel, som Matroser ere bevæbnede med naar de bruges til Entring eller Landgang, Fourniment, a Waist-belt to pistols and Cutlass.

Bag denne tilføjelse må ligge fagmandens behov for at kende betegnelsen på en almindelig anvendt udrustningsdel. »Fourniment« findes ikke hos Lescailler og for den sags skyld ejheller hos Falconer.

Endelig bliver man glædeligt overrasket, når man vender sig til rent danske forhold. Illustrationen viser to fartøjer, en galeoth og en hukert-galease, som så åbenbart er tegnet af efter det franske forbillede, men hertil også to andre, som ikke er at finde hos denne. Af gode grunde, for det drejer sig om karakteristiske hjemlige skibstyper som jagt og galease, ukendte for en Lescailler, men her suppleret ind af Georg Albrecht Koefoed.

Sammenfattende kan det siges, at omend Koefoed er Lescailler megen tak skyldig, og på trods af at danskerens franske og især hans

engelske ikke er af højeste sproglige kvalitet - eksemplet med spidsboltene er ikke det eneste - så er Koefoeds Søordbog alligevel uhyre værdifuld som en dansk indgang til det 18. århundredes maritime sprogbrug og som søfartshistorisk kilde.

Spørgsmålet om, hvordan de tre bind egentlig er havnet på Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, er ikke blevet løst i denne omgang. Man kan hævde, at dette vel så kan være ligegyldigt, når værkets ophavsmand kan spores ad anden vej. Men når man forbereder en udgivelse af et manuskript af denne type, kan enhver oplysning om forfatteren være til nytte, blandt andet til at besvare spørgsmålet om, hvorfor denne Søordbog ikke blev trykt, og hvad sigte Georg Albrecht Koefoed egentlig havde med den. Og det vides, at Koefoeds enke 30 år efter hans død stadig opbevarede et fyldigt privatarkiv indeholdende hans »meget fuldstændige og med en sjælden flid samlede og ordnede optegnelser«, herunder dagbøger og breve¹¹. Dette privatarkiv har ikke kunnet opspores i nogen offentlig samling, men når tre relativt små bind har overlevet, *kunne* mere materiale stadig tænkes at eksistere. Og hvor er det i givet fald blevet af?

NOTER

- ¹ Henning Henningsen, Forord, Om C.L.L. Harboe og hans værk og om andre maritime ordbøger og leksika, i C.L.L. Harboe, Dansk Marine-Ordbog, 1839, fot.genoptryk, Høst & Søn, Kbh. 1979. - Når det foreliggende ikke helt sikkert kan karakteriseres som det ældste danske maritime ordbogsmateriale som sådan, skyldes det tilstedeværelsen af en ligeledes anonym og udateret dansk-engelsk-fransk ordliste af betragteligt omfang, bevaret på Rigsarkivet. (Søetaten, Stiboltske papirer). Ovennævnte »Forsøg til en Dansk Søe Ord-Bog« er imidlertid i lighed med Harboes arbejde »en blanding af ordbog og leksikon« og dermed andet og mere end en ordliste. De to tynde bind på Handels- og Søfartsmuseet måler 24x19 cm og omfatter henholdsvis 84 og 61 beskrevne sider samt de 24 plancher med tilhørende tekst. Søordbogen måler 23½x18½ cm og har 222 beskrevne sider, samt tilsvarende plancher og planchetekster.
- ² Rigsarkivet, Søetaten, Søkrigskancelliet, SK 7, Forestillinger og kgl. resolutioner af 18/7 og 12/8 1778. Endvidere fik flere andre enkeltvis tilladelse, men ikke på samme gunstige vilkår. Udsendelse af danske søofficerer på denne vis er naturligvis set både før og siden.
- ³ Rigsarkivet, Søetaten, Admiralitetet, Indkomne sager, ADM 663/30, 664/285 og 664/327.
- ⁴ Rigsarkivet, Søetaten, Søkrigskancelliet, SK 7, Forestilling og kgl. resol. 24/9 1778. Det forhold, at de klagede til danske overordnede, kaster et lidt besynderligt lys over den fastholdte påstand om, at de *ikke* var kommanderede, men permitterede.
- ⁵ Rigsarkivet, Søetaten, Admiralitetet, Indkomne sager, ADM 675/560, 681/1075, 683/143, 683/202, 684/352, 688/28, 688/97, 689/308, 692/754, 696/1670, 697/217, 698/502, 701/951, 702/1208, 703/1512. 706/211 og 707/482.

- ⁶ Ibidem, ADM 710 under 31/12 1783: »Extract af mine Journaler over de Fældtogter Jeg haver bivaanet udi den sidste Krig i den Franske Søe Tieneste« for årene 1778-1783. Delvis trykt i Archiv for Søværnen, se note¹¹.
- ⁷ Th. Topsøe-Jensen i Dansk Biografisk Lexicon, Bd.XIII, 1938, p.74.
- ⁸ Rigsarkivet, Søetatens Kort- og tegningssamling, des.B. nr. 76. Gengivet som nr. 50 i Hans Chr. Bjerg & John Erichsen: Danske Orlogsskibe 1690-1860, Lademann 1980.
- ⁹ Falconer gennemset efter 1780-udgaven, fot.genoptryk 1970, David & Charles, Newton Abbot. Som udgangspunkt for søgeprocessen endvidere benyttet: R.C. Anderson: Eighteenth-century Books on Shipbuilding, Rigging and Seamanship, Mariners Mirror vol.XXXIII, 1947, p.218-225.
- ¹⁰ Kun jævnført med andenudgaven fra 1783, tredjeudgaven fra 1797 og hans »Traité pratique du Gréement« fra 1791. Planchematerialet er i disse det samme, selvom visse tegninger er spejlvendt fra udgave til udgave - en naturlig følge af den letteste måde at kopiere stik på. En del af 1783-udgaven er også spejlvendt i forhold til Koefoed, hvilket kunne tyde på, at denne har benyttet 1777-udgaven. En hjertelig tak til Marinens Bibliotek for hjælp og imødekommenhed.
- ¹¹ Privatarkivet stod til rådighed for L. de Coninck, da han i 1837-38 udgav uddrag af Koefoeds journaler i Archiv for Søværnen bd.9, side 399-452 og bd.10 side 22-49 og 152-179. Citatet stammer herfra. Det kan tilføjes, at G.A. Koefoed i ægteskabet med Charlotte Lindholm var uden efterkommere. Gift 1798, enken døde først i 1844.

A NAVAL OFFICER'S ATTEMPT AT A MARITIME DICTIONARY

Summary

The Danish Maritime Museum possesses three anonymous manuscripts all written in the same hand. They are a French-Danish vocabulary, a Danish-French vocabulary with twenty four plates and, finally, a Danish »maritime dictionary« containing three thousand five hundred words with their equivalents in English and French and, more or less, the same twenty four plates. It is not known from where or when the museum acquired these three volumes but, working from the assumption that the author must have had a connection with France, he has been identified as one of the Danish naval officers who between 1778 and 1783 served in the French fleet. The reports which these officers sent back to Denmark have been preserved and the author of the three manuscripts has been proved to be Georg Albrecht Koefoed (1753-1808), a naval officer who made a considerable career for himself.

In addition the three volumes have been found to be adaptations of a work by a Frenchman, Lescailler; »Vocabulaire des Termes de Marine anglois et françois«, the first edition of which appeared in 1777. In spite of being based on a foreign model Koefoed's »Maritime Dictionary« includes original Danish material and must be regarded as extremely valuable both because of the light it sheds on eighteenth century Danish sea terms and as a source of maritime history. Publication is in course of preparation.